

բերանում շրջող հանելուկներից շատերը, այնպես որ հայ ժողովրդական գրականութիւնն այսօր այդ տեսակի գրութեաներով բաւական հարուստ է: Բայց արէք Արիստակէս վարդ. Տէր-Սարգսեանի «Պանդուխտ վանեցին», Գէորգ Տիգրանեանի «Առաք, ասացուածք եւ զոյցք», Է. Ս. Խ. Իւթիւճեանի «Բիւրակ», Երուանդ Լալայեանի «Ազգագրական հանդէս», Սարգիս հայկունու «Ժողովրդական երգ, առած, հանելուկ» եւ այլն եւ դուք նրանց մէջ պիտի գտնէք հայաբնակ զանազան քաղաքների եւ գիւղերի հանելուկները, որոնց բովանդակած առարկաներն ու երեւոյթներն են օր. ամպ, անձրեւ, կարկուտ, ձիւն, սառույց, քամի, փոթորիկ, արեգակ, լուսին, աստղ, գիշեր, ցերեկ, արշալոյս, առաւօտ, ջուր, աղբիւր, լիճ, գետ, ծով, ովկիանոս, հող, արօր, գութան, տուն, կով, ոչխար, կաթ, քաղաղ, հաւ, ձու, ձի, ուղտ, էշ, օձ, գլուխ, աչք, բերան, մօրուք եւ այլն:

Չհարմահալի բանաւոր գրականութեան մէջ եւս կան բազմաթիւ հանելուկներ, որոնք յօրինել, շարագրել են հէնց իրենք գիւղացիները բերանացի եւ բերանացի էլ աւանդել են սերնդից սերունդ: Այդ հանելուկները, որոնք գիւղացիների սրամտութիւնն են զարգացրել եւ մի եւ նոյն ժամանակ նրանց մտքի հնարագիտութեան նպաստել՝ մեծ մասամբ պարզ, բայց բաւական գեղիցիկ հիւսուածքներ են:

Ընդհանրապէս գրանք, ինչպէս հայկական միւս հանելուկները, սկսում են «էտ ի՞նչն է», բնորոշ բառերով: Այժմ առաջ բերենք եղածները:

Էտ ի՞նչն է՝

Պատի կճուճ,
Համով ապուր (ընկոյզ):

Անջուր ջաղաց,
Անկրակ բաղաջ (մեղրի բաղարջ):

Մութը մարաք,
Լիքը տաշէղ (բերան):

Չիկի-չիկի մկրատը,
Յամմէն բանի հասարթը (գրամ, փող):

Յերգան աղիք,
Ծէրը ծաղիգ (ճրագ):

Դափը դրբեփոց,
Մէջը խառնոց (հրացան):

Ալ եզնիք, պալ եզնիք,
Կանգնած, պաշարած եզնիք (պատ):

Յերգար-յերգար յարտերը,
Մէջն ալաչայ բոնդերը (սանդուխք):

Յերգար հոր,
Մէջն ալվալա խնձոր (մեծ պատ):

Մանէն ման արած,
Պատին կախ արած (ծախարակ):

Մութն տուն,
Բռջիք քուն (թոնիր):

Պատի բոխայ,
Մաղէ բուռգայ (աչք):

Կարմիր ուտեմ (ցորեն) } (ջրաղաց):
Ճէրմագ ածեմ (ալիւր) }

Ընի՛ ըռծեմ դնեմ,
Չի՛նի՛ կռծեմ դնեմ (ասեղ թելել):

Ինքն է մէ թիղ,
Բանում իս երկու թիղ (պարսկական գրչաման):

Բոլոր-բոլոր մէջը ծակ,
Եշ ես, թէ չասես զըդագ (գլխարկ):

Կարմրցնեմ՝ բուռդ դնեմ
Ճէրմագնեմ՝ ծակդ դնեմ (Զատիկական ձու):

Իստի պուպուղ, ինդի պուպուղ,
Մարթեանց յառաջը պուպուղ (ղալեան):

Ունի, ունի, բուն ունի,
Ճնջըղի կուուց ունի (սխեռ):

Լուն էկաւ, ընթին էկաւ,
Խորդակից մէ մարթ էկաւ (գոլ):

Կարմիր ձիավոյր,
Դէղին դաբվոր
Ճէրմագ շապկավոյր (փշատ):

Աբրէշում խալին փռած է,
Նռան տանը շարած է,
Օսկով ջամը կռծած է (երկինք):

Փէդ ունի, նաջառի բան չէ,
Ալուր ունի, զաղչի բան չէ,
Կարմիր է, բաղաղի բան չէ (փշատ):

Քէզի զրգեմ կունդուլ քարի,
Օխոր ծակ վրէն շարի,
Մահին գըդի վէկալ արի (գլուխ):

Էլին-էլին, գրին սէլին,
Տարան-բերին, օսկուր տանը թաղեցին,
Յարունը գեղը բաժեցին (խնոցի):

Մէ զադ ունեմ ունդուէ,
 Զուխտ յանդըջին կունդուէ,
 Մէկ զիւ է ու մէկ թուէ (գորտ):

Ուլանոց, ուլ պըստանոց,
 Կարմիր քթոց, չըխ չըխկանոց (շուռ):

Անօլոր դէրցան,
 Անծակ մարքըրիդ,
 Տէրը տվէց,
 Բանդէն կարէց (խաղող):

Իմ ըռնագը,
 Քու կըռնագը,
 Իմ սուլուլը,
 Քու դըռծակը (աղօրիք):

Տամ խփին,
 Ընգնի շըռթին,
 Սեւ օխշըրին,
 Քշկուլ հաւին (ձուածեղ):

Լարը լար,
 Էրկթէ լար,
 Մէ ջուխտ հըլուն,
 Էրթալ ու գալ (աշքեր):

Մէ զադ ունեմ, զադ չէ,
 Արօջ կօնի, տալար չէ,
 Չու կօծի, հաւ չէ,
 Հարամ է ու հալալ չէ (կրեայ):

Կաւէ կօթլակ (տաշտ)
 Մսէ ճօթլակ (կովի պտուկը) } (դալ):
 Դէղին դաքալօր (դալ)
 Ծէրմագ հալիվօր (կաթ)

Մէ զադ ունեմ,
 Էկու հօղին (ոտքերը)
 Էրկու կօղին (թեւերը)
 Էրկու վզկնշ (աշքերը) } (հաւ):
 Մէ բղըղնշ (կտուցը)

Մէ զադ ունեմ,
 Չոյս հօղէն (ոտքերը)
 Ութը կօղէն (պտուկները)
 Էրկու վզկնշ (աշքերը)
 Մէ տըմբտմբիշ (պոշք) } (շուն):

13. Առածներ եւ ասացուածներ:

Առածները կարճ ու կտրուկ չափական զրոյցներ են, որոնց մէջ ժողովուրդն արտայայտում է մի ճշմարտութիւն կամ փիլիսոփայական մի հայեացք, իսկ ասացուածքները գործարկութիւններ են, որոնց ժողովուրդը գործ է ածում, երբ ուզում է այլարանօրէն իր միտքն արտայայտել:

Թէ առածները եւ թէ ասացուածքներն արդիւնք են հայ ժողովրդի դարեւոր փորձառութեան ու սրամտութեան եւ որոնց գլխաւոր նպատակն է իրենց մէջ պարունակած բարոյական կանոններով ժողովրդին փորձառութեան բովից անցկացնել:

Հայ ժողովուրդը մինչեւ օրս էլ սրբութեամբ պահել է իր նախնիքներից աւանդմնացած առածներն ու ասացուածները եւ նրանցով էլ առաջնորդուում է նա իր կեանքի զանազան հանգամանքներում, ինչպէս օր. վիճաբանութիւնների, վէճերի, բանակախիւների եւ նոյնիսկ հասարակ խօսակցութիւնների ժամանակ:

Առած-ասացուածները մեղանում բաւականին հաւաքուած են: Գեո 1843 թուականին իրից սկսած՝ նախ «Բաղմալէպը» եւ ապա «Կոռնկը» (շնորհիւ քոչարեանի) հրատարակում են հատ ու կտոր առած-ասացուածքներ: Դա գործի սկիզբն էր: Այնուհետեւ շուտով դարձեց ստանում, եւ ահա կարճ միջոցում, զարկ է ստանում, եւ ահա կարճ միջոցում, շնորհիւ մեր քանքարաւոր բանասէրների, լոյս են տեսնում բաղմալիւ ու շադրութեան արժանի առածներ եւ ասացուածքներ: Այդ ուղղութեամբ մեր բանահաւաքներից հայ ազգագրութեան գնահատելի ծառայութիւն մատուցել են զ. Գաբր. Այվազեան, Շ. Վ. Պարտիզանցի, Շ. Նաւասարդեան, Սարգիս Հայկունի, Տէվկանց, Տ. Նաւասարդեան, Ս. Ս. Ծուլարտեան, Գ. Տէր-Աղէք. Դ. Էրէնց, Շ. Ս. Ծուլարտեան, Երուանդ Լասանդրեան, Յ. Ալահաճեան, Սէր-Սարգսեան, Լայեան, Արիստակէս Վարդ. Տէր-Սարգսեան, Մ. Աբեղեան, Յովհ. Խօջայեան եւ այլն, որոնք ինքնաբերական հաւաքել եւ հրատարակել են զանազան գաւառների եւ գիւղերի առած ասացուածքները:

Չահարմահալի բանահիւսութեան մէջ եւս կան մի շարք առածներ եւ ասացուածքներ, որոնց մէջ երեւան են գալիս գիւղացիների ընտանեկան, հասարակական կեանքն ու աշխարհայեացքները: Դրանցից մենք կարողացանք հաւաքել ընդամենը 98 հատ, որոնք այսօր անգիր շրջում են գեղջիկների բերաններում: Տեսնենք:

Անշիգը մօրը քը քաշի ու տղէն հօրը,
 Աղտ է բաղի, թէ մաղդ:
 Աղու հաց՝ սիրտը բաց:
 Աղվէտն իրա պոշն է չհագ բռնում:
 Աղքատ՝ հպարտ:
 Անճարը կուտի բանջար:
 Աշխարհը դժագ է ու մարթը դանագ, կտրի ու ուտի:

Առուտուր է, յափ ու կուլ խօ չէ:
 Ասծու պահած գառը, գէլը չի տանի:
 Բանդ բուրթ է:
 Գեղ գրեն, գաւառ մանեն, անումը ճար-
 տարին լինի:
 Գեղ կանգրի, գերան քիօտրի:
 Գեառուտ էծն ախարի տկիցն է ուղում
 ջուր խմի:
 Գէլն ինչ կուզի, մէ թիֆան քշեր:
 Գժի աղունն Աստուած կաղայ:
 Գիւտ գլխին ավետարան կարծցին, ասաւ. թէզ
 արէք, գեալէս գնաց:
 Գողը գողից գողացաւ, Աստուած վերելը
 զարմացաւ:
 Գողն ինչ կուզէ, մութը քշեր:
 Դառը դագէց, մահրում կէրաւ:
 Դարբնին գանակ չիլինի, գերձակին պատանը:
 Դուսը քահանայ, տունը սատանայ:
 Եղը կանգրեցնում են, տկիցը հորթ են
 քաշում:
 Եղն օր վեր ընգնի, դանդաղը քշաւոր:
 Ես աղա ու դուն աղա, բա մեր աղունն
 օլ կաղա:
 Ես բրթեմ ու դու խրթեմ:
 Ես քու ումուգօվ, դու Ասծու:
 Ես քու հմար, դու ում հմար:
 Երգքնիցը ինչ գա՛ դէդինի տակն է:
 Էրէկէն մհանայ, նանը կշտանայ:
 Էրկաթը գանի տակ է քծեծ են:
 Էշն ինչ գիտի՝ նուշն ինչ է:
 Էշ հեծնէլը մէ բան է, ցած գալը մէ անում:
 Էտ մէ ըխտ է, օր փաքնի դռան քշօքի:
 Ըխտին ասին. շինքդ ծուր է մուռը, ասաւ:
 Ինչս է շիգագ:
 Ըխտին գգալօվ էս ջուր տալիս:
 Ըխտի խաղը կարմնջին գուքայ:
 Ինծի պահէ բօխչա միշում, քեղի պահեմ
 մարթա միշում:
 Իմացողին մէ գ ասա, չիմացողին հըղար:
 Իմն յաշի, ով կուզի թող հաջի:
 Ինչ իլկին է, ինչ պիլկին է, ինչ նախարարն
 է, ինչ իր կնիգն է:
 Ինչ օր ցանես, էն քհնձես:
 Լիքը գնացիր, դարդագ էկա՛ր:
 Խառնիչ աղանձ, կարասի մուկ:
 Խելքդ հացիդ հեղ կերէլ ես:
 Խելքը մենձ ու պստիկ չէ:
 Խէվին խրատն ինչ կօնի, սէվին սապոնն
 ինչ կօնի:
 Խօսքերը վերցնես ու իրանց կրակես (պարսիկ-
 ների համար են ասում):
 Ծառ չես օր քամու չգիրչի:
 Ծուռն աղոսը մենձ եղիցն է:
 Կատուին ասին. հէրդ է լաւ, թէ մէրդ,
 ասաւ, նառ, նառ:
 Կատուի գիրը միս չնգաւ. ասաւ, յէսօր
 Ուրբաթ պատ է:
 Կարմիր կօվն պէս կթվեցիր, կթվեցիր ու էն
 դողէն տվիր, շուռ տվիր:

Կեր ու խումդ փրի հետ, առուտուրդ
 օտարի հետ:
 Կուժը ջրի ճամփին քը կօտրվի:
 Կուժ քե ասեմ, փառչ դու լսէ:
 Հաստ ու բարագ մէ գին է, վայ բարագ
 մանօղին:
 Հաց ու պանիր քիչ գիր ու շատ ծամիր:
 Հէնց գիրի հացի ծալը հալվայ կայ:
 Հինգ մատիցդ օր մէգը կարէս, յարուն դուս
 գուքայ:
 Չեռը ձեռ կշանչայ:
 Չին ու ջորին կուվեցին, էլը մէջտեղ ոտա-
 տակ կէրաւ:
 Չուգը գլխիցն է հօտած:
 Չուգը ծօվում քմենձնայ:
 Ճրաքը տաշտէ տակը, դուռը չի լուս տայ:
 Ման արած, պատին կախ արած:
 Մեխլը լալօվ, պարտիկ տալօվ:
 Մէ ձեռը ձեռ քվլայ, էրկուսը յէրէս:
 Մէդ եմ ու բէգ եմ:
 Մէդը մէգին մէ բաղ տվեց, մէգը մէգին մէ
 ծաղիկ չտվեց:
 Մէգը մէգօվ, էրկուսն Ասածօվ:
 Մէգ օր բարի բարգէնթաք, մէգ օր սէվօլ
 անդութաք:
 Մկան ձեռը ջաղցին օքնէ:
 Մուկն իր դռան առիւծ է:
 Մցթէ քու մօղին, մի էրթայ դուռն ի պօղին:
 Յամմէն ծաղիկ իր հօտն ունի:
 Յամմէն մարթ իր թթու չի ասի:
 Յամմէն մարթ կրակն իրա բաղջի տակն է
 քաշում:
 Յամմէն օր ջուրը գերան չի բէրի:
 Յամմէն տէյտէրը ձիթօվ դաթա չի ուտի:
 Յարունն յարնօվ չեն վայ:
 Յեթումի տէրն Աստուած է:
 Յէրէս են տուի, աստառ իս ուղում:
 Յէրէսը հանց պի-բլի, տկէհանց սուր ածելի:
 Յինչուգ դուռը չտաս, չեն բանայ:
 Յինչուգ էրէկէն չայ, մէրը ծիծ չի տայ:
 Յինչուգ շուշանը զարթուվի, ժամերը կար-
 ցուգվի:
 Յինչուգ չգայ յէրինը, չի յիշուի յառ չէնը:
 Յունքը շինէլու տեղ յաճկն էլ քօռացրիլ:
 Շատ դադօղին շալէ շապիք, քիչ դադօղին
 զառ շապիք:
 Շունը շան միս չի ուտի:
 Շունը շնէն, էրկուսը մէ տնէն:
 Շունը տանը քքաշի, հարսը կէսերը:
 Ուխտը հէձէլ ես կուսէ կուս ես ման գալիս:
 Ոչ դու ինձի ասա քօռ, ոչ ես քեզի ասեմ:
 քաշալ:
 Ուստայ էն է, օր զլուին է էկի:
 Պառաւը մեռաւ, տեղը լէնցաւ:
 Ջուն ասա ու ջան լսէ:
 Քօռն ինչ կուզի, էրկու յաճկ:

ՊԵՆԱՆԱ

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԻԱՍ

